

O'ZBEKISTONDA MAVJUD FOIZ STAVKALARI

*Amonova Nargiza Abduraxmonovna**Buxoro viloyat G'ijduvon tumani 2- sonli texnikumi**Biznes asoslari fani o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida amalda qo'llanilayotgan foiz stavkalari tizimi, ularning iqtisodiy mazmuni, shakllanish mexanizmlari va iqtisodiyotdagi roli keng yoritiladi. Tadqiqot doirasida Markaziy bankning asosiy stavkasi, tijorat banklarining kredit va depozit foiz stavkalari, davlat qimmatli qog'ozlari bo'yicha daromadlilik, mikromoliyaviy tashkilotlar va lizing kompaniyalarida qo'llaniladigan foiz stavkalari tahlil qilinadi. Shuningdek, foiz stavkalariga ta'sir etuvchi omillar, inflyatsiya bilan o'zaro bog'liqligi, real va nominal foiz stavkalari tushunchalari hamda foiz siyosatining iqtisodiy o'sish, investitsiya faolligi va aholi farovonligiga ta'siri ilmiy-uslubiy asosda ko'rib chiqiladi. Maqola natijalari O'zbekiston moliya bozorida foiz stavkalari mexanizmini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: foiz stavkasi, Markaziy bank, asosiy stavka, kredit foizi, depozit foizi, inflyatsiya, monetar siyosat, bank tizimi.

Foiz stavkalari har qanday mamlakat moliya tizimining markaziy unsurlaridan biri hisoblanadi. Ular pul resurslarining qiymatini ifodalaydi va iqtisodiyotda jamg'arma hamda investitsiya jarayonlarini tartibga solishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston Respublikasida bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida foiz stavkalari tizimi bosqichma-bosqich shakllanib, bugungi kunda nisbatan mustaqil va moslashuvchan mexanizmga aylangan.

Foiz stavkalari orqali Markaziy bank inflyatsiyani nazorat qiladi, iqtisodiy faollikni rag'batlantiradi yoki cheklaydi. Tijorat banklari esa foiz stavkalari yordamida kredit resurslarini taqsimlaydi, aholi va xo'jalik yurituvchi subyektlarning jamg'armalarini jalb etadi. Shu bois, foiz stavkalarini o'rganish nafaqat moliya sohasi mutaxassislari, balki tadbirkorlar, investorlar va keng jamoatchilik uchun ham dolzarbdir.

Foiz stavkasi — bu qarzga berilgan yoki jalb qilingan pul mablag'lari uchun to'lanadigan haq bo'lib, odatda foizlarda ifodalanadi. U vaqt omili, risk darajasi, inflyatsiya kutilmalari va bozor sharoitlariga bog'liq holda shakllanadi.

Iqtisodiy nazariyada foiz stavkasi kapitalning narxi sifatida talqin qilinadi. Ya'ni, pul egasi uni vaqtincha boshqa shaxsga bergani uchun kompensatsiya oladi. Shu bilan birga, foiz stavkasi investor uchun kutilayotgan daromadning minimal darajasini belgilab beradi.

Foiz stavkalari quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi:

- jamg'armalarni rag'batlantirish;
- investitsiya jarayonlarini faollashtirish;
- kredit resurslarini samarali taqsimlash;
- inflyatsiyani nazorat qilish [1].

Markaziy bankning asosiy stavkasi (bazaviy stavka) mamlakatda monetar siyosatning asosiy instrumenti hisoblanadi. U banklararo pul bozorida foiz stavkalari uchun yo'naltiruvchi ko'rsatkich vazifasini bajaradi.

Asosiy stavka darajasi Markaziy bank tomonidan inflyatsiya darajasi, iqtisodiy o'sish sur'atlari, tashqi iqtisodiy sharoitlar va moliya bozoridagi holatlarni hisobga olgan holda belgilanadi. Agar inflyatsiya yuqori bo'lsa, asosiy stavka oshiriladi; aksincha, iqtisodiy faollikni rag'batlantirish zarur bo'lsa, u pasaytiriladi.

Asosiy stavkaning o'zgarishi tijorat banklari kredit va depozit foiz stavkalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, u butun bank tizimi uchun muhim signal hisoblanadi.

O'zbekistonda tijorat banklari tomonidan taklif etilayotgan kreditlar bo'yicha foiz stavkalari bir qator muhim iqtisodiy va moliyaviy omillar ta'sirida shakllanadi. Avvalo, Markaziy bank tomonidan belgilanadigan asosiy stavka kredit bozorida yo'naltiruvchi indikator vazifasini bajaradi. Ushbu stavkaning oshirilishi yoki pasaytirilishi tijorat banklarining resurs qiymatiga bevosita ta'sir ko'rsatib, kredit foiz stavkalarining umumiy darajasini belgilaydi. Shu bilan birga, kreditning muddati ham foiz stavkasini aniqlashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, qisqa muddatga beriladigan kreditlar bo'yicha foizlar, odatda, nisbatan past darajada belgilanadi. Uzoq muddatli kreditlarda esa vaqt omili va noaniqlik darajasi yuqori bo'lgani sababli banklar qo'shimcha riskni qoplash maqsadida yuqoriroq foiz stavkalarini qo'llaydi.

Kredit foiz stavkalariga qarz oluvchining moliyaviy holati ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Moliya ko'rsatkichlari barqaror, kredit tarixiga ega va to'lov intizomi yuqori bo'lgan mijozlar uchun foiz stavkalari nisbatan qulayroq belgilanadi. Aksincha, moliyaviy barqarorligi past yoki kredit xavfi yuqori bo'lgan qarz oluvchilar uchun foiz stavkalari yuqoriroq bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, kreditning turi va ta'minot darajasi ham foiz stavkalarini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Ta'minotli kreditlar, ya'ni garov bilan ta'minlangan kreditlar bo'yicha foiz stavkalari garovsizlik kreditlarga nisbatan pastroq bo'ladi, chunki bunday kreditlarda bank uchun risk darajasi kamayadi.

Kreditning milliy yoki xorijiy valyutada berilishi ham foiz stavkalarida farqlarni yuzaga keltiradi. Odatda, xorijiy valyutadagi kreditlar bo'yicha foiz stavkalari pastroq bo'lishi mumkin, biroq bunday kreditlar valyuta kursi o'zgarishi bilan bog'liq qo'shimcha risklarni keltirib chiqaradi. Milliy valyutadagi kreditlar esa valyuta riskidan holi bo'lib, foiz stavkalari ichki monetar siyosatga ko'proq bog'liq bo'ladi.

Shuningdek, tijorat banklari kredit siyosatini ishlab chiqishda bozor sharoitlari va raqobat muhitini ham hisobga oladi. So‘nggi yillarda O‘zbekiston bank tizimida raqobatning kuchayishi kredit mahsulotlari turlarining ko‘payishiga va foiz stavkalarining yanada moslashuvchan bo‘lishiga olib keldi. Banklar mijozlarni jalb etish maqsadida individual yondashuv, imtiyozli foiz stavkalari va moslashtirilgan kredit shartlarini taklif etmoqda. Natijada, kredit foiz stavkalari nafaqat makroiqtisodiy omillar, balki banklararo raqobat va mijozlar ehtiyojlari asosida ham shakllanib, moliya bozorining rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

Depozit foiz stavkalari banklar tomonidan aholi va korxonalarning bo‘sh pul mablag‘larini jalb qilish maqsadida belgilanadi. Depozitlar bo‘yicha foiz stavkalari ham kredit stavkalari kabi bir qator omillarga bog‘liq.

O‘zbekistonda depozitlar quyidagi turlarga bo‘linadi: talab qilib olinguncha depozitlar, muddatli depozitlar va jamg‘arma depozitlar.

Muddatli depozitlar bo‘yicha foiz stavkalari, odatda, yuqoriroq bo‘ladi, chunki banklar ushbu mablag‘lardan uzoqroq muddat davomida foydalanish imkoniga ega bo‘ladi.

Depozit foiz stavkalari aholini jamg‘arishga undaydi va bank tizimining resurs bazasini mustahkamlaydi.

O‘zbekistonda davlat qimmatli qog‘ozlari (obligatsiyalar) moliya bozorining muhim segmenti hisoblanadi. Ular bo‘yicha belgilangan daromadlilik darajasi ham foiz stavkalarining muhim ko‘rinishidir [6].

Davlat obligatsiyalari bo‘yicha foiz stavkalari nisbatan past riskga ega bo‘lib, investorlar uchun ishonchli moliyaviy instrument hisoblanadi. Ularning daromadlilik ko‘pincha bank depozitlari va kredit stavkalari uchun muqobil ko‘rsatkich vazifasini bajaradi.

Mikromoliyaviy tashkilotlar kichik biznes va aholining kam ta‘minlangan qatlamlariga moliyaviy xizmatlar ko‘rsatadi. Ushbu tashkilotlarda foiz stavkalari tijorat banklariga nisbatan yuqoriroq bo‘lishi mumkin, chunki risk darajasi yuqori hisoblanadi.

Lizing kompaniyalarida esa foiz stavkalari lizing obyektining turi, muddati va moliyalashtirish shartlariga bog‘liq holda belgilanadi.

O‘zbekistonda foiz stavkalarining shakllanishiga quyidagi omillar ta‘sir ko‘rsatadi: inflyatsiya darajasi, Markaziy bank siyosati, bank tizimidagi likvidlik, iqtisodiy o‘sish sur‘atlari va tashqi moliya bozorlari holati.

Ushbu omillar o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, foiz stavkalarining umumiy darajasini belgilaydi.

Nominal foiz stavkasi — shartnomada ko‘rsatilgan foiz darajasi bo‘lsa, real foiz stavkasi inflyatsiya darajasini hisobga olgan holda aniqlanadi. Real foiz stavkasi iqtisodiy qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyatga ega.

Agar inflyatsiya yuqori bo'lsa, nominal foiz stavkasi yuqori bo'lsa ham, real daromad past bo'lishi mumkin.

Foiz stavkalari investitsiya faolligi, ishlab chiqarish hajmi va bandlik darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Past foiz stavkalari investitsiyalarni rag'batlantirsa, yuqori stavkalar inflyatsiyani jilovlashga xizmat qiladi.

O'zbekistonda muvozanatli foiz siyosatini yuritish barqaror iqtisodiy o'sish uchun muhim shart hisoblanadi [8].

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda mavjud foiz stavkalari tizimi ko'p qirrali va murakkab mexanizm bo'lib, u Markaziy bank, tijorat banklari va moliya bozorining boshqa ishtirokchilari faoliyati bilan chambarchas bog'liq. Foiz stavkalari iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, inflyatsiyani nazorat qilish va investitsiya muhitini yaxshilashda muhim vosita hisoblanadi.

Kelgusida foiz siyosatini takomillashtirish, moliya bozorlarida raqobatni kuchaytirish va shaffoflikni oshirish O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'ulomov S. S., Jo'rayev A. R. Pul-kredit siyosati va bank ishi. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021. — 384 b.
2. Islomov B. X. O'zbekistonda foiz stavkalari va ularning iqtisodiy o'sishga ta'siri // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. — 2020. — № 3. — 45–56-b.
3. Shodmonov S. S., Tursunov B. O. Makroiqtisodiyot. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. — 512 b.
4. Abdurahmonov Q. X. Iqtisodiy nazariya. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. — 456 b.
5. To'xtasinov R. A. Bank ishi va bank operatsiyalari. — Toshkent: Moliya, 2019. — 368 b.
6. Karimov N. G. Pul muomalasi va kredit. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2018. — 342 b.
7. Rahimov M. A. Tijorat banklarida kredit foiz stavkalarini shakllantirish masalalari // Moliya va bank ishi. — 2021. — № 2. — 60–69-b.
8. Xudoyberdiyev Z. B. Moliya bozori va foiz stavkalari. — Toshkent: Fan, 2020. — 290 b.